
Тања Кунарац
ОШ „Душко Радовић“, Нови Београд

Прегледни рад
Методичка пракса број 1/2020
УДК: _821.163.41-13.09:398
стр. 15 - 24

ЕПСКА И ЛИРСКА СНАГА КОЊА У ПРОГРАМСКИМ ТЕКСТОВИМА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Резиме У раду се разматра место и улога коња као књижевног јунака у делима народне епике и лирике. Циљ нам је да, поред свих много пута истицаних и одавно доказаних јунака који живе у делима народне епике и лирике и сећању народа, укажемо на значај коња у делима у којима се он појављује. Посебна пажња посвећена је Шарцу, коњу Марка Краљевића, који од шареног, неугледног ждребета постаје најпознатији коњ који плаче, љути се, пије вино и предосећа Маркову смрт као његов верни пратилац са којим је делио и добро и зло. Разматрањем улога овог и других коња показано је колики значај има коњ за епског и лирског јунака, да он није само симбол јунаштва и веран пратилац јунака, већ да има и друге квалитете. Установљено је и закључено да коњ, осим што је симбол јунаштва и неопходан јунаку за његове победе у многим биткама, све до оне последње изгубљене епске или животне, представља и снагу, утеху, тугу, верност, вредност, жељу, трофеј, циљ, *јабуку раздора*, лепоту, понос, препреку, помоћ, опасност, обећање... Коњи, дакле, имају велику епску и лирску снагу.

Кључне речи: коњ, епика, лирика, јунак, симболика.

УВОД

Копља, соколови, коњи, лавови па црни гавранови у песми *Смрт Мајке Југовића*. Сви ови мотиви су симболи нечег вечног, победе и пораза, и на животном путу многих епских јунака у народним епским песмама. Ипак, посебан значај има коњ. У биографији епског јунака он је незаобилазан епски *атрибут* јунака; без њега јунак није јунак. Пегаз, митски коњ Зевсовог сина Персеја, летео је и водио свог јунака под облаке да се супротстави самим боговима, као што ће касније и Шарац који једини има ту способност – да Марку Краљевићу омогући да достигне и вилу међу облацима. Војвода Момчило, ујак Марка Краљевића, има свог Јабучила, Марко Краљевић Шарца, Дамјан Зеленка, војвода Пријезда Ждрала, Иво Сенковић очевог Дората, Милош Војиновић Кулаша... Увек уз јунака, коњ је важан сегмент његове снаге, најважнији уз оружје. Није значајан само зато што се са јунаком спрема за многе битке и лети (дословно и пренесено) са њим као симбол јунаштва, већ и зато што, између прве победе извојеване са јунаком и последње битке, представља јунаков понос, снагу, вредност, лепоту, помоћ, његовог верног пријатеља, а понекад ће, баш због своје изузетности, довести јунака у опасност.

Ако јунак страда, то ће често бити и судбина његовог коња. Или ће страдати пратећи их у бици толико страшној и крвавој да ће крв јунацима бити до колена (што некад представља хиперболу, а често и не) или ће остати да жале за њима, као једно од сећања на њихово постојање, своју тугу исказујући плачем као Шарац, вриштањем као Зеленко или ћутањем као Ждрал на путу према јунаковој и сопственој смрти.

Шарац - најпознатији епски коњ

Сваки прави епски јунак мора имати свог коња и своје оружје; они га, уз остале неопходне јуначке особине које јунак мора имати у свом бићу, и чине епским јунаком. У биографијама епских јунака су чести мотиви рођења, женидбе, битака и смрти. На том путу коњ је верна, снажна подршка и прати јунака до краја – обично неке јуначке смрти на мегдану или у бици епских размера. И сам Марко Краљевић у песми *Марко Краљевић и вила*, убеђујући војводу Милоша да пева упркос вилиној забрани, каже да не треба да се боји виле док је њему његовог коња Шарца и шестопера златна.

По једном предању Марко је Шарца добио од виле Равијојле и зато једини може сустићи вилу Равијојлу (у песми *Марко Краљевић и вила*) чак и када она побегне у небеса бојећи се Марка коме је усмртила пријатеља. Међутим, по другом га је купио „у некакијех кириција“ још док је био мало губаво ждребе, излечио га и научио пити вино (Карацић, 1867: 240). У сваком случају, Марко Краљевић и његов Шарац, најпознатији коњ у епици, нераздвајни су од тог тренутка у народним епским песмама. Понашање Шарца спада у интернационалне мотиве о јуначким коњима (Живковић, 1992: 289). Шарац често пије вино са Марком, другу половину Марковог вина. Као што

деле и добро и зло, деле и вино. Није Шарац познат само по томе. Бори се са Марком у небројеним биткама, али и плаче и љути се кад се и Марко тако осећа:

„... Добра Шарца врло расрдио,
Из копита жива ватра сева,
Из ноздрва модар пламен лиже
Срдит Марко језди низ Косово...“ (Караџић, 1845: 421)

Њихова нераскидива веза потврђена је и у песми *Смрт Марка Краљевића*, у којој Шарац предосећа Маркову смрт, плаче и искрено жали због тог сазнања – он ће „посртати и сузе ронити“ (Караџић, 1845: 430). Пратиће Марка и на том путу без повратка. Народни песник оставља наду да се трагичан крај није десио - да Марко и дан -данас склоњен у пећину спава, а Шарац поред њега једе маховину. Када сабља испадне из камена, а Шарац поједе маховину, Марко Краљевић ће се пробудити (Караџић, 1867: 241). Марку Краљевићу је његов Шарац, коњ јунак, неопходан да би био то што јесте – најпознатији епски јунак.

Коњ као неугледно биће фантастичних јунака

Занимљив је избор неугледног коња (мало губаво ждребе постаје изузетан коњ Шарац) јер се у народној књижевности, и не само у њој, управо у најслабијем, најнеугледнијем и , на први поглед, најмање вредном бићу често крију велика снага, права лепота и највећа вредност. Ни пут до тог савета, да се тражи баш такав коњ, у народним бајкама није лако прећи и јунаку су неопходни помагачи, а најмлађи краљев син у бајци *Златна јабука и девет пауница*, да би достигао своју срећу, мора решити тежак задатак – сачувати кобилу и ждребе који мењају свој облик и не дозвољавају да буду сачувани. Младићу је, да би стигао змајевог коња и избегао царицу, неопходан брат близанац змајевог коња, који изгледа врло неугледно и ниједан јунак га не би изабрао на основу изгледа, осим ако не зна тајну коју баш тај коњ крије. „Губав“ брат близанац змајевог коња неопходан је царевом сину да би био могућ срећан крај и венчање јунака и отете па ослобођене царице, а он ће управо на њему летети у своју срећу, и то не сам. На другом, некад змајевог коњу, биће ослобођена царица. Један од закључака је да се баш испод губавих коња *крију* Шарац и брат близанац змајевог коња, а други је да чак и змај, чест негативан фантастичан јунак у бајкама, има свог коња који је фантастичан и који му омогућава немогуће. И вила је, као и змај, митолошко, фантастично биће и некад помаже јунаку, а некад је његов противник, понекад управо Марка Краљевића. Љут на вилу и тужан због смрти војводе Милоша у песми *Марко Краљевић и вила*, Марко ће запретити чак и Шарцу ако не успе да стигне вилу (извадиће му оба ока, поломити ноге и оставити га у таквом стању), а наградити га драгоценостима ако му помогне .Нема много оваквих примера Марковог понашања према свом верном коњу. Маркове претње су последица његове љутње и неизрециве туге за Милошем.

Коњ као вредност, жеља и циљ

Коњ представља вредност, а често је у народним песмама и жеља и циљ многих јунака – и не само јунака. Вила је запретила војводи Милошу и остварила претњу, а то ће у народним епским песмама учинити и турски освајачи – управо због коња и других вредности које неки јунак поседује, а они желе да присвоје. Туђа добра се желе, захтевају, траже... Коњ ће врло често бити један од тих захтева. Претње упућују освајачи неком јунаку кога желе да покоре, заузму његов град, освоје сва његова добра. У песми *Смрт војводе Пријезде* турски цар Мемед захтева од војводе Пријезде да му преда своја три добра желећи да постану његова: „сабљу навалију“, коња Ждрала и љубу Јелицу. Као друго добро наводи његовог коња Ждрала, „који коњиц може прелетети засобице и по два бедема“ (Караџић, 1845: 502). Мемед ће, после Пријездиног одговора који му се неће допасти, напасти Сталаћ, град војводе Пријезде, и освојити га на крају песме, али не и Пријездина три добра. Свестан пораза и, не желећи да се Мемед докопа његовог блага, уништиће сва своја три добра. Коњу Ждралу ће одсећи главу – претходно га називајући својим *добром драгим* (Караџић, 1845: 504). Некада се са њим спремао за битке, а сада ће та припрема бити *обрнута*, усмерена ка уништењу – овог пута не непријатеља. Такође, уништиће и своје оружје (поломиће сабљу) и овај пут она не лежи на земљи као последица страшне изгубљене битке, већ као симбол јунаковог пркоса, опроштај од овог света са ког заједно одлазе јунак и његова добра. На сличан начин ће се и Марко Краљевић спремати за своју смрт у народној песми *Смрт Марка Краљевића* – уништавајући своја добра. Међутим, са војводом Пријездом у смрт креће и Јелица, верна љуба која не пристаје да буде са Турчином. На симболичан начин војвода Пријезда је задржао све своје вредности. Јунаци су свесни колико вреде њихова добра и не предају их онима који их нису заслужили, сами стекли, већ отимају туђе. И Ђурађ Сенковић, јунак из песме *Иво Сенковић и ага од Рибника*, добија писмо које садржи претњу, али се од њега не траже три добра и коњ, као једно од њих, већ да изађе на мегдан са агом или да призна покорност. У овој песми коњ ће имати важнију улогу него Ждрал у претходној песми. Дорат, коњ Ђурађа Сенковића, искусан је ратник. Ђурађ Сенковић, отац Иве Сенковића, испраћајући сина на мегдан са великим јунаком агом од Рибника, обраћа се свом коњу („... Ао, доро, врло добро моје!“), молећи га да му сачува сина (Караџић, 1846: 393). Дорат ће оправдати указано поверење Ђурађа Сенковића – последњи пут. Прво ће заштитити Иву од агиног напада већ искусним покретом, наученим у ратовању са Ђурђем, а потом и страдати, бранећи га други пут од агиног копља. Жртвоваће свој живот да би сачувао Ивин и тако испунити последње обећање дато Ђурђу Сенковићу. И сам ага се чуди и истиче да ће страдати од коња, а не јунака:

„... Боже мили, гди ћу погинути!
Од јунака да би погинуо,
Не би мени ни по јада било,
Већ од добра коња Иванова!“ (Караџић, 1846: 397)

Победа Иве Сенковића не би била могућа без Дората. И у овој песми се јасно види колико је коњ важан у биткама епских јунака са различитим противницима који желе да присвоје нешто туђе, иако им не припада и немају никакво право на то по људским неписаним законима.

Добити доброг коња као ратни плен, трофеј, није само жеља турских освајача. И Иви Сенковићу је стало да присвоји „два коња витеза“ пашиних синова и да они, уз агину главу и одело чувеног аге од Рибника, постану његови трофеји. Сви јунаци желе добре коње – и када не освајају неки туђи град или се боре да сачувају своју част у борби. Добри коњи привлаче пажњу свих, лако се уочавају и издалека. Црни Арап прекоморац, тиранин народа на Косову у песми *Марко Краљевић укида свадбарину*, жели доброг коња на ком долази Марко Краљевић – љут, са намером да укине народу наметнуту свадбарину. Наравно, тај коњ је Шарац. Арапин планира да узме јунаковог коња, „да добије коња према себе“ јер су слуге рекле да долази јунак „на витезу коњу шареноме“ (Караџић, 1845: 421). Шарац неће припасти Арапину, а Марко ће још једном у песми помоћи свом народу, уз његову помоћ.

Коњ као јабука раздора

Коњ може бити повод сукоба и учесник је у многим, али и више од повода, права *јабука раздора*, и то баш тамо где не би смело да буде ни свађе. Због коња се неће сукобити само освајачи и јунаци (или јунаци на различитим странама историје, са различитим жељама и циљевима, често супротстављеним). У сукоб долазе и рођена браћа делећи очевину. У песми *Диоба Јакшића* браћа Дмитар и Богдан лако ће поделити земљу, али неће „врана коња и сива сокола“ (Караџић, 1845: 627). Коњ је симбол јунаштва, а соко господства, а постаће разлог свађе двојице браће. Дмитар и Богдан су се толико завадили да Дмитар захтева од своје жене Анђелије да му отрује брата Богдана, наглашавајући то као услов њеног останка у двору. Предње ноге коња којим је отишао у лов, у овој песми сломљене, нису спасиле Дмитра, као што су Иву Сенковића од агиног напада, већ су показале Дмитру шта је важно. Исто као и сломљено десно крило сокола и његов одговор на постављено питање (како му је без једног крила). Браћа су се помирила захваљујући Анђелијиној мудрости. Да ње није било, сукоб око коња и сокола био би фаталан и уништио би обојицу, иако не на исти начин. Нису се само ова браћа посвађала због коња. Делећи „три јуначка добра коња“ због трећег су се посвађали и Марко Краљевић и његов брат Андријаш у бугарштици *Марко Краљевић и брат му Андријаш* (Рјесме, 1874: 18). У овој песми ће се десити оно што је Анђелија успела да спречи у песми *Диоба Јакшића*. Марко Краљевић ће због

коња убити рођеног брата Андријаша у бугарштици *Марко Краљевић и брат му Андријаш*. Символ јунаштва у овој бугарштици постао је *јабука раздора*.

Коњ као понос јунака и његов верни пратилац

Једно од питања у вези са особинама коња је како изгледа коњ једног јунака. Често је изузетно и скупоцено опремљен и прати изглед јунака. Када је јунак окићен и блиста изгледом и особинама које поседује, такав ће бити и коњ. У песми *Цар Лазар и царица Милица* Бошко Југовић, Миличин брат, изгледа веома посебно. Спреман је за епску битку на Косову и, као барјактар, предводи српску војску – окићен, сав у злату, на свом коњу јунаку:

„...Све коњици под бојним копљима,
Пред њима је Бошко Југовићу
На алату, вас у чистом злату,
Крсташ га је барјак поклопио,
Побратиме, до коња алата:
На барјаку од злата јабука,
Из јабуке од злата крстови...“ (Карацић, 1845: 290)

У песми *Смрт Мајке* Југовића коњи ће постати сведоци великог страдања и губитка, *жива рана* онима који су испратили најмилије. Њихови јунаци су животима бранили Косово и борили се уз кнеза Лазара до смрти – у историји и народним епским песмама, а коњи у песми *Смрт Мајке* Југовића сведоче о томе, налазећи се поред њих и када су их заувек изгубили. У истој песми показује се и истинска туга коња. Када их Мајка Југовића све доведе у двор, уследиће туга свих за погинулим јунацима. Свако ће је исказати на свој начин. Коњи ће завриштати, а њихова туга за косовским јунацима у овој песми је велика, искрена и испуњена сећањима на њихове незаборавне заједничке походе.

Коњ као препрека, помоћ и опасност

Коњ се може се јавити у јуначким женидбама са препрекама. Оне представљају интернационални мотив, а коњ једну од тешко савладивих препрека. Све препреке се морају савладати јер то услов за повратак кући – и сватова које је јунак повео и сопствени повратак. Преко успешно решених постављених задатака латинског краља Мијаила у песми *Женидба Душанова*, цар Душан ће сватове живе извести из града Леђана и повести Роксанду, своју лепу невесту, са собом у сватовској поворци. Један од постављених задатака је прескакање „три коња витеза и на њима три пламена мача“, а Милош, тада још прерушен у црно Бугарче, успео је захваљујући својој снази и коњу Кулашу на ком се после скока зауставио (Карацић, 1845: 147, 148).

Милошев коњ Кулаш је посебан, навикао да јаше уз царске коње и не може сакрити његову изузетност ни медвеђа кожа, којом је опшивен да не би био препознат.

Какав је Милошев коњ, види се у стиховима када га Милош склања од царевих коња:

„...по три копља упријeko скаче,
по четири небу у висине,
унапредак ни броја се не зна;
из уста му живи огањ сипа;
а из носа модар пламен суче...“ (Караџић, 1845: 140)
Занимљив је несклад јунака и коња који сватови примећују и чуде се томе:
„... Боже мили, чуда великога!
Добра коња, а лоша јунака!
Још такога ни виђели нисмо...“ (Караџић, 1845: 140)

На крају песме, када Милош збаци кабаницу и сине као сунце у гори, свима ће бити јасно да се испод неугледне кабанице све време крио изузетан јунак Милош Воиновић, сестрић цара Душана, испод коже од медведа његов коњ Кулаш, а у обојици жеља да помогну цару Душану кад му помоћ буде била потребна. Дobar коњ може јунака довести и у животну опасност, поготово овакав у кога у песми са дивљењем гледа 12.000 сватова, а међу њима и три шићарџије (*Ђаковица Вуче, Нестополче Јанко, момче Пријеполче*) који ће покушати да Милошу узму коња, примећујући да ни цар нема таквог:

„...Добра коња младог Бугарина!
Баш га овђе у сватов`ма нема,
та нема га ни у цара нашег!“ (Караџић, 1845: 141)

Поменути несклад и уверљиво Милошево прерушавање допринели су томе да њих тројица погрешно процене Милошеву снагу и помисле да ће врло лако остварити свој план. Милош, као искусан јунак, лако ће их савладати и задржати свог *помамна Кулаша* (Караџић, 1845: 142). Помоћи ће, уз његову помоћ, цару Душану, свом ујаку, у невољи тј. решавању свих препрека на путу ка срећи. Препреку наметнуту цару Душану у вези са коњем решио је уз помоћ свог коња на ком се зауставио после чудесног скока, а исти тај коњ, такав изузетан, довео га је и у опасност.

Коњ као испуњење датог обећања

Коњ може представљати и испуњење једног датог обећања, и то не неког *јуначког* обећања. Женидба као мотив присутна је и у епским и у лирским народним песмама и једнако је важна за јунаке епских и лирских песама, јер је она један од најважнијих догађаја у биографијама јунака. Не воде коњи само епске јунаке у битке из

којих се можда неће вратити, већ и свака женидба епског јунака подразумева да у поворци сватова, коју чине најбољи јунаци, буду исти такви коњи који ће довести младу епског јунака у нови двор и живот. Поред ње ће јахати њен девер, као замена рођеног брата, спреман да помогне својој снаји. Управо ће се њему и обратити, кад осети да губи снагу, молбом да је спусти са коња (у народној балади *Женидба Милића Барјактара*). Љепосава није стигла у двор јер „стиже урок на коњу девојку“ (Да ли и урок има коња?!), али многе јесу: Јела, љуба Стојана Јанковића, у песми *Ропство Јанковић Стојана*, љуба Илије Смиљанића у истој песми, Јабланова љуба у песми *Јабланова моба* и многе друге које су опеване у песмама, а и оне друге које не живе у свету епских и лирских песама.

У народним лирским песмама помиње се коњ као залог, припрема, почетак заједничке будућности момка и девојке. У разговору кујунције Јанка и хитропреље Јање у народној посленичкој песми *Кујунција и хитропреља* Јања помиње окивање коња. Поручује кујунцији Јанку, одговарајући му немогућим задатком на његов исти такав задатак, да од „малене парице“ направи „в`јенце и обоце“, а од остатка поткује свога „добра коња вранца“ (Карацић, 1867: 61). Свадбени обичаји подразумевају кићење младе, а поткован коњ представља, у ствари, припрему Јанковог коња за долазак по девојку Јању, своју будућу младу. То се среће и у лирским народним сватовским песмама. У песми *Млада Стане Косту поручује* Косто се обраћа милој Стани речима:

„ ... Скупићу ти господу сватове,
Све сватове прије нежењене,
Вране коње прије неседлане,
Бритке сабље прије непасане,
Самур-капе прије неметане,
Брата мога на моме коњицу,
У мом руху, у ођелу моме,
И мојему свијетлу оружју...“ (Карацић, 1867: 109)

Ова поворка изузетних сватова доћи ће пред њену кућу недељу дана касније – као дато и испуњено обећање. И у епским народним и у лирским народним песмама без коња

не може бити ни сватова, ни одласка по девојку, а управо тако ће почети срећа и заједнички живот двоје заљубљених. И опет ће сваког тог јунака, и у епској и у лирској поезији, пратити коњ на путу ка његовој - и не само његовој срећи.

ЗАКЉУЧАК

Коњ није само симбол јунаштва. Он је и симбол верности, снаге, лепоте, престижа, жртве, помоћи, жеље, слободе, страшног пораза, победе... и заузима посебно место у књижевним делима. Они живе у народним епским и лирским песмама, бајкама, предањима... Без коња не може постојати епски јунак; његова снага, понос, победа, свадба, као ни јуначка смрт. У миру и рату прати јунака и даје му снагу и утеху у поразу и понос и славу у победи. На њему јунак *лети* небу под облаке и у све своје земаљске победе. Коњи су сведоци неких давних времена и учесници безбројних битака у прошлости. Многи су цео свој век провели борећи се *раме уз раме* са својим епским јунацима за неко боље сутра, водили их тамо и сами били жртве многих пораза и јунаци многих победа.

Литература:

1. Живковић, Д. (1992). *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит.
2. Караџић, В. С. (1845). *Српске народне пјесме, књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије*, Беч: штампарија јерменскога манастира.
3. Караџић, В. С. (1846). *Српске народне пјесме, књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена*, Беч: штампарија јерменскога манастира.
4. Караџић, В. С. (1867). *Живот и обичаји народа српскога*, Беч: у наклади Ане, удове В. С. Караџића.
5. Караџић, В. С. (1870). *Српске народне приповијетке*, Беч: у наклади Ане, удове В. С. Караџића.
6. *Пјесме* (1874). *Пјесме Петра Некторовића и Ханибала Луцића*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Tanja Kunarac
Elementary school "Dushko Radovic", New Belgrade

THE EPIC AND LYRIC POWER OF THE HORSE IN TEXTS FROM THE
SERBIAN LANGUAGE CURRICULUM

Abstract: The paper discusses the role of the horse as a character in popular literature. It aims to demonstrate the often overlooked significance of the horse in works of popular epic and lyric poetry, stories and traditions. Special attention is devoted to Šarac, the horse of Marko Kraljević. Šarac cries, shows anger, drinks wine and has premonitions of Marko's death. Analysis of the works in which Šarac and other horses appear demonstrates their significance to the hero as a symbol and essential component of the hero's image, but also draws attention to other qualities and roles – the horse as power, comfort, source of sadness, loyalty, desire, trophy, apple of discord, beauty, pride, obstacle, helper, source of danger, promise, etc.

Keywords: horse, epic, lyric, hero, symbolic.

Rad је примљен 03. 12. 2019. године, а рецензиран 22. 04. 2020. године